4-42

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЧЕМЕЛЮХ МАР'ЯНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 81'44-112/-115:[811.124'02+811.14'02]:82-193.2

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ І ЛАТИНСЬКІЙ ЕПІГРАМІ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2015

11550
НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, доцент
Толчеєва Тетяна Станіславівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри загального мовознавства
і германістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Іваницька Наталя Борисівна,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету,
завідувач кафедри сучасних європейських мов

кандидат філологічних наук, доцент
Корольова Наталія Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут філології,
доцент кафедри загального мовознавства
та класичної філології

Захист відбудеться "02" березня 2015 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий "02" лютого 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Л.В. Кравець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню процедури когнітивно-ономасіологічної реконструкції інтертекстуальності у давньогрецькій і латинській епіграмі та її результатів, які дали змогу виявити архетипно-прототипні спільні мотиви інтертекстів: "присвята", "смерть", "бенкет", "кохання" та засоби їх маніфестації, зумовлені генетичним зв'язком епіграм із інскрипціями (теоніми-актуалізатори, релікти комунікативної ситуації, архаїчні формули), та відмінні джерела інтертекстуальності давньогрецьких і латинських епіграм, завдяки яким сформувалися варіативні маркери об'єктивації названих мотивів (композити в давньогрецькій епіграмі й обсценні номінатеми – в латинській).

Сучасна когнітивна ономасіологія (С. Жаботинська, О. Кубрякова, Н. Панасенко, М. Полюжин, О. Селіванова, В. Теркулов, A. Blank, D. Geeraerts, P. Koch та ін.) зорієнтована на вивчення когнітивних механізмів породження найменувань і виявлення зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань про позначене, а також встановлення мотиваційної бази номінативних одиниць різного статусу, зокрема і тих, що актуалізуються у площині художніх текстів (О. Селіванова).

Онтологічною властивістю будь-якого художнього тексту загалом, а особливо поетичного, до первинних жанрів якого належать античні епіграми, є явище *інтертекстуальності* (Р. Барт, Ю. Крістева, Н. Кузьміна, М. Ріффатер, Н. Фатєєва та ін.), залучення елементів якого до текстів епіграм породжує нові смисли, що розкриваються по-різному в історичних контекстах. Епіграма як поетичний жанр, що виник у Давній Греції (перші зразки датуються VIII ст. до н.е.) і мав на меті фіксацію ритуалу або події, характеризувався невеликим обсягом, предметністю / ситуативністю, завершеністю думки, віршованістю, формульністю. Ці ознаки не були втрачені і тоді, коли епіграма перейшла з каменю до художньої літератури.

Дослідники диференціюють античні та європейські епіграми за характером сатиричної спрямованості останніх (Т. Мальчукова, P. Laurens, A. Montandon та ін.), успадкованої від латинської епіграми Марка Валерія Марціала (В. Васильєв, М. Гаспаров, Г. Лессінг, Ф. Петровський та ін.). На сьогодні вже доведеним є факт походження античної епіграми від віршованих давньогрецьких інскрипцій (Т. Мальчукова, Н. Чистякова), які письмово фіксували певний ритуал (J. Day). Латинська епіграма, у свою чергу, з'явилася пізніше давньогрецької та багато в чому її наслідувала, проте мала власну специфіку (Н. Чистякова, P. Laurens), зумовлену, насамперед, різним культурно-історичним контекстом давньогрецьких і латинських епіграм (V. Rimmel).

Інтертекстуальну природу античних епіграм намагалися розкрити з позицій *жанротворчої* та *діалогічної* функцій цього явища, зокрема через встановлення зв'язків між написами та літературними епіграмами (Н. Чистякова), грецькими та латинськими епіграмами (N. Holzberg, P. Laurens), епіграмами та еллінською (A. Sens, A Sistakou) і римською (M. Neger, R. Pitcher, B. Swann) літературами. Проте і дотепер не вирішеними залишаються питання як власне концептуалізаційного потенціалу інтертекстуальності в епіграмах, так і механізмів творення їх когнітивно-поетичного простору за рахунок залучення інтертекстуальних мотивів і смислів.

Реконструювати античні інтертекстуальні смисли вдалося на матеріалі грецьких і римських творів, які мають дві зони цих смислів: зону "донора" і зону "реципієнта". Смисловий (когнітивний) аспект інтертекстуальності розкривають ті номінативні одиниці, які набувають концептуалізаційного характеру на когнітивно-ономасіологічній карті поетичного тексту, відображаючи широкий міжкультурний діалог давніх етносів.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її зорієнтованістю на вивчення проблем співвідношення мови з різними типами свідомості, зокрема із давньою, артефактами якої є креативно-творчі феномени, з-поміж яких явище інтертекстуальності є найбільш загадковим й унікальним для дослідників гуманітарних сфер знання. У міжмовній взаємодії інтертекстуальність є одним з інструментів забезпечення її ефективності, що претендує на компромісно-конструктивну модель налагодження контактів між представниками різних соціокультур. Глибокі смисли цієї когнітивно-ономасіологічної моделі криються в артефактах давніх культур і мистецтв, до яких належать тексти давньогрецьких і латинських епіграм і які потребують реконструкції мотиваційної основи їх інтертекстуальних реліктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом "Дослідження проблем гуманітарних наук". Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри загального мовознавства і германістики Інституту іноземної філології НПУ імені М.П. Драгоманова "Зіставно-типологічне вивчення мов у синхронії і діахронії" (тему дисертації перезатверджено вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 6 від 30 січня 2014 р.).

Метою дослідження є когнітивно-ономасіологічна реконструкція інтертекстуальності у давньогрецькій і латинській епіграмі.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– визначити теоретичні засади вивчення інтертекстуальності античної епіграми в контексті когнітивної ономасіології;

– розробити методику когнітивно-ономасіологічної реконструкції інтертекстуальності в давньогрецьких і латинських епіграмах;

– схарактеризувати особливості інтертекстуальної структури античних епіграм;

– визначити спільні та відмінні джерела інтертекстуальності давньогрецьких і латинських епіграм;

– реконструювати зовнішню та внутрішню форми мовних знаків-актуалізаторів інтертекстуальних мотивів-прототипів жанру античної епіграми;

– реконструювати джерела інтертекстуальної концептуалізації поетичного простору давньогрецьких і латинських епіграм.

Об'єктом дослідження є явище інтертекстуальності в текстах давньогрецьких і латинських епіграм.

Предметом аналізу є реконструкція зовнішньої і внутрішньої форми мовних засобів актуалізації інтертекстуальних мотивів-прототипів давньогрецьких і латинських епіграм, а також джерел цих інтертекстів.

Матеріалом дисертації є: *художні* тексти доби античності: грекомовні (збірка *Ἀνθολογία* (Палатинська антологія) за виданням W.R. Paton); латиномовні (Marcus Valerius Martiālis "Duodĕcim epigrammaton libri", "De spectacŭlis", "Xenia", "Apophorēta" за виданням W. Heraeus). Фактичним матеріалом дослідження є приблизно 3500 текстів давньогрецьких і 1556 текстів латинських епіграм.

Методи дослідження. У дисертації розроблено ефективну методику реконструкції інтертекстуальності античних епіграм у когнітивно-ономасіологічному аспекті, яка передбачає застосування таких методів і прийомів аналізу: загальнонаукові (*описовий метод* – для інтерпретації властивостей досліджуваних понять; *дедуктивно-індуктивний метод* – для аналізу і синтезу наукових теорій і концепцій) і спеціальні лінгвістичні (*метод інтертекстуального аналізу* – для виявлення джерел інтертекстуальності та їх типологічної стратифікації у текстах античних епіграм; *порівняльно-історичний метод* – для відтворення словотвірних формантів-репрезентантів інтертекстуальних мотивів епіграм; *когнітивно-ономасіологічний аналіз* – для розкриття механізмів творення ономасіологічної основи інтертекстуальних мотивів епіграм; *компонентний аналіз* – для визначення семантичних складових ономасіологічної зв'язності номінативних одиниць і конструкцій у текстах епіграм; *контекстуально-інтерпретаційний метод* – для характеристики контексту вживання номінатем у межах концептуального простору інтертекстуальних мотивів-прототипів; *лінгвостилістичний метод* – для інвентаризації стилістичних прийомів/засобів і фігур, *зіставно-типологічний метод* – для виявлення спільних і відмінних засобів концептуалізації поетичного простору давньогрецьких і латинських епіграм).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше* введено в науковий обіг порівняльно-історичного мовознавства термін "мотив-прототип", що зумовив еволюцію давнього жанру, яким є епіграма; *розроблено* ефективну методику когнітивно-ономасіологічної реконструкції інтертекстуальних мотивів поетичного тексту; *реконструйовано* інтертекстуальні мотиви-прототипи в античній епіграмі ("присвята", "смерть", "бенкет", "кохання"); *доведено*, що генетично пов'язані з ритуалами мотиви-прототипи "присвята", "смерть" формують у текстах давньогрецьких і латинських епіграм більш сталі композиційно-структурні рамки, ніж ті, що не пов'язані з ритуалами; *обґрунтовано*, що давньогрецькі та римські епіграми мають як спільні засоби концептуалізації поетичного простору (теоніми-актуалізатори, формальні ознаки комунікативної ситуації, архаїчні формули, прецедентні феномени, дублювання номінатем, семантично пов'язаних з мотивом), так і відмінні (у давньогрецькій епіграмі – продукування композитів на базі словотвірних формантів-репрезентантів основного мотиву та атрибутивних композитів, що вводить давньогрецьку епіграму до макроконтексту грецької літературної традиції; у латинській епіграмі – визначальний концептуалізаційний статус обсценних номінатем, що вводить латинську епіграму до макроконтексту римських літературних і культурних традицій); *набула подальшого розвитку* когнітивно-ономасіологічна методологія зіставно-типологічного аналізу інтертекстуальності як універсального способу забезпечення міжкультурних контактів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення та висновки дисертації поглиблюють порівняльно-історичну, системно-структурну і когнітивно-дискурсивну парадигми новими аспектами системного вивчення взаємодії мови та свідомості у діахронії та синхронії. Лінгводидактичний потенціал результатів роботи визначається можливістю їхнього застосування у викладанні навчальних дисциплін: "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство", "Загальне мовознавство" (розділ "Мова, мислення і свідомість"), "Давньогрецька мова і автори", "Латинська мова", "Лінгвокраїнознавство", "Давньогрецька епіграфіка та палеографія", "Латинська епіграфіка та палеографія", "Давньогрецька текстологія", "Латинська текстологія". Положення та результати роботи також можуть бути використані як допоміжні матеріали у викладанні дисциплін "Антична література", "Історія античного мистецтва".

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри загального мовознавства і германістики Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; висвітлювалися в доповідях на *шести* міжнародних наукових конференціях: "Світоглядні горизонти філології: традиції та сучасність" (Київ, 2007), "Рецепція наукової спадщини академіка М.Я. Калиновича в сучасній філології" (Київ, 2009), "Класичні та сучасні мови у вимірах теоретичної та прикладної лінгвістики" (Київ, 2009), "Традиція і культура. Минуле, теперішнє та майбутнє: когерентність в історії" (Київ, 2008), "Україна і світ: діалог мов та культур" (Київ, 2013, 2014).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у десяти публікаціях, *шість* з яких опубліковані у фахових наукових виданнях України, *одна* – в міжнародному періодичному виданні, а також тезах доповідей *трьох* наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (243 найменування, з яких 79 – іноземними мовами), списку лексикографічних і довідкових джерел (10 позицій), додатків (2). Повний обсяг дисертації – 194 сторінки, основний зміст викладено на 167 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обгрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну одержаних результатів, описано методи дослідження, окреслено практичне значення одержаних результатів, указано форми апробації дисертації.

У **першому** розділі **"Теоретичні засади вивчення інтертекстуальності в сучасній лінгвістиці"** схарактеризовано подвійну природу інтертекстуальності в текстах давньогрецьких і латинських епіграм, а також визначено власний підхід до її реконструкції на основі теоретичних засад когнітивної ономасіології.

Сучасна лінгвістика наразі не має єдиного підходу до визначення інтертекстуальності та її одиниць (Н. Фатєєва). У філософському широкому сенсі поняття "інтертекстуальність", спираючись на теоретичні положення постструктуралізму та постмодернізму, трактується як невід'ємна властивість

кожного тексту перебувати в постійному діалозі з усіма попередніми та сучасними йому текстами. Спочатку Ю. Крістева, а слідом за нею Р. Барт та інші теоретики інтертекстуальності, особливо деконструктивісти наголошували на розчиненні індивідуально-авторського начала в межах цього явища ("смерть суб'єкта" за М. Фуко, "смерть автора" за Р. Бартом) та первинності тексту стосовно твору, що призвело до нівелювання класичної тріади "автор – твір – читач". Інтертекстуальність була для її адептів знеособленим "універсумом текстів" (Ж. Дерріда) та простором функціонування анонімних цитат (Р. Барт), які не повинні і навряд чи взагалі можуть бути ідентифіковані, тобто інтертекстуальність розуміли як своєрідне "безкінечне поле для гри письма" (L. Perrone-Moises).

Проте у настільки всеосяжному тлумаченні поняття інтертекстуальності виявляється нерелевантним для вивчення (Н. П'єге-Гро), тим більше, що така позиція не враховувала текстів, де запозичення свідомо застосовувалися авторами як частина концепції твору, а нехтування їх джерелами унеможливлювало адекватну референцію тексту. З іншого боку, така розмитість рамок інтертекстуальності відкриває безмежний потенціал для аналізу цього явища у найрізноманітніших його проявах і для варіювання його трактувань вченими в залежності від спрямованості їх досліджень.

У лінгвістичних розвідках поняття інтертекстуальності здебільшого визначається як факт присутності в тексті елементів інших текстів (Н. Аксьонова), а його об'єктивація вивчається шляхом виявлення маркованих певними мовними сигналами (Н. Фатєєва) міжтекстових сходжень (Н. Аксьонова, О. Осипенко, В. Халізєв). Аналізуючи інтертекстуальність художніх творів, дослідники виділяють її *маркери* – лапки, шрифт, прізвище автора та ін. (Н. Кузьміна, Н. Фатєєва), *форми вербалізації* – цитати (Т. Литвиненко), алюзії (Г. Кузнєцова, О. Лавриненко, А. Тютенко), ремінісценції (А. Супрун, Ю. Воронцова), запозичення стилістичного прийому (Н. Фатєєва) та ін., *ступінь виявлення* інтертекстів – експліцитно-маркований, експліцитно-немаркований, імпліцитний, асоціативний (Н. Олізько), а також *типи співвідношення* тексту з джерелами його інтертекстів – архітекстуальність, гіпертекстуальність, метатекстуальність тощо (Ж. Женетт, Н. Фатєєва).

Дослідження інтертекстуальності можливі не лише на матеріалі зразків постмодерністської літератури, але й на основі давніх поетичних текстів, зокрема античних епіграм. Їх генеза у вигляді архаїчних інскрипцій може бути віднесена до епохи Гомера або навіть до більш раннього періоду (Н. Чистякова). Епіграма є одним із найдавніших жанрів європейської літератури, а основним джерелом інтертекстуальності в ній є невідома нам усна складова ритуалів, яку фіксували написи (Н. Чистякова, J. Day). Еволюція цього жанру пов'язана з первинними інтертекстуальними мотивами-прототипами, що сформували навколо себе субжанри епіграм із відносно сталими композиційно-структурними рамками. Аналіз віршів із Палатинської антології та збірок Марціала дав змогу віднести до таких мотивів "присвяту", "смерть", "бенкет" і "кохання", що стали основою для появи вотивних, надгробних, застільних і еротичних епіграм відповідно. З часом вищеназвані мотиви зазнавали трансформацій у своїй структурі та смисловому наповненні завдяки залученню інтертекстів, не пов'язаних з інскрипціями.

Подвійна природа інтертекстуальності у текстах античних епіграм потребує реконструкції на двох рівнях: когнітивному та ономасіологічному. Когнітивна реконструкція дає змогу декодувати породжувані смисли шляхом виявлення та інтерпретації їх спільних і відмінних джерел. Ономасіологічна реконструкція, у свою чергу, дозволяє встановити, яким чином інтертекстуальні елементи тексту співвідносяться з його концептуальною та прагматичною спрямованістю. Інтертекстами в такому разі можуть бути як номінатеми на позначення фонових знань, так і дубльовані у текстах номінативні одиниці та структури, що є показниками явища архітекстуальності (інтертекстуальність як механізм відтворення жанрової моделі – Ж. Женетт, Н. Фатєєва), а також автоінтертекстуальності (інтертекстуальність у межах індивідуально-авторської парадигматики – О. Селіванова).

Другий розділ **"Методологічна база реконструкції інтертекстуальності епіграм у порівняльно-історичному мовознавстві"** присвячено розробці комплексної методики когнітивно-ономасіологічної реконструкції інтертекстуальності досліджуваних текстів.

За допомогою таких загальнонаукових методів, як систематизація фактів, їх дедуктивна й індуктивна інтерпретація було критично проаналізовано лінгвістичні, філософські, літературознавчі джерела, де об'єктом вивчення виступає інтертекстуальність, з метою визначення методологічних положень дослідження.

Когнітивно-ономасіологічна реконструкція інтертекстуальності епіграм базується на методологічних засадах лінгвістичного аналізу інтертекстів (Н. Кузьміна, Т. Литвиненко, Н. Олізько, Н. Фатєєва, В. Чернявська), когнітивної ономасіології та словотвору (О. Кубрякова, Н. Панасенко, М. Полюжин, О. Селіванова, В. Теркулов), положенні про необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення античної епіграми (A. Baumbach, A. Petrovich, I. Petrovich), а також визначених О. Кубряковою та О. Селівановою принципах сучасної лінгвістики (експансіонізм, експланаторность, антропоцентризм, етноцентризм, психоменталізм).

На основі виявлених положень було запропоновано методику реконструкції інтертекстуальних мотивів-прототипів античних епіграм у когнітивно-ономасіологічному аспекті, яка здійснювалася у три етапи, на кожному з яких було застосовано адекватні методи і прийоми аналізу. Ступінь актуалізації певного інтертекстуального мотиву-прототипу було визначено як *tertium comparationis* нашого дослідження.

Перший етап полягав у виявленні та стратифікації вербальних інтертекстуальних елементів і визначення їх приналежності або до архітекстуальної парадигми інтертекстуальності, або до позажанрових інтертекстів за допомогою *методу інтертекстуального аналізу*.

Другий етап спрямовувався на аналіз інтертекстуальних номінативних одиниць і структур, а також механізмів їхнього творення за допомогою *когнітивно-ономасіологічного методу*; на цьому ж етапі були виявлені основні словотвірні форманти-репрезентанти мотиву на основі *порівняльно-історичного методу* та з'ясовано семантичний склад похідних від цього форманту слів, а також композитів, що було здійснено за допомогою *компонентного аналізу*.

Третій етап мав на меті встановлення закономірностей вживання досліджуваних мовних одиниць у текстах, зумовлених екстралінгвальними чинниками на базі *лінгвостилістичного методу* та визначення спільного й відмінного у взаємодії елементів інтертекстуальності в межах концептуального простору жанру на основі *контекстуально-інтерпретаційного методу* та *зіставно-типологічного методу*.

Розроблена методика виявилася ефективною для досягнення мети дисертації та виконання поставлених завдань.

У **третьому** розділі **"Когнітивно-ономасіологічна реконструкція інтертекстуальності в давньогрецькій епіграмі"** реконструйовано внутрішню та зовнішню форму маніфестації інтертекстуальних мотивів-прототипів "присвята", "смерть", "бенкет", "кохання" у текстах давньогрецьких епіграм і виявлено джерела цих інтертекстів.

Інтертекстуальний мотив-прототип "**присвята**" як найбільш архаїчний зберігає тісний зв'язок із ритуалом дедикації (принесення дарів певному божеству з метою отримання його ласки). Цей мотив сформував субжанр вотивних епіграм, представлених шостою книгою Палатинської антології у кількості 358 віршів.

У дослідженні було виявлено індикатори цього мотиву-прототипу:

1) ***теоніми-актуалізатори мотиву*** на позначення божеств, пов'язаних з певним різновидом ритуалу дедикації, що вживаються у давальному та кличному відмінках: *ἑκηβόλῳ Ἀπόλλωνι… τεῖν* "далекосяжному Аполлону… тобі";

2) дієслова-деривати ***словотвірного форманта-репрезентанта мотиву θη/θε*** із семантикою "присвята": *Λαΐς θῆκεν* "Лаїда присвятила" (дієслово *τίθημι*), *ἄνθετο Δᾶμις* "присвятив Даміс" (дієслово *ἀνατίθημι*), *ἄθυρμα κάτθεσαν* "прикрасу поклали" (дієслово *κατατίθημι*);

3) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: адресат – божество, адресант – або об'єкт дедикації: *Βιθυνὶς Κυθέρη με… ἀνεθήκατο, Κύπρι* "Бітініс мене… присвятила, Кіпридо", або невизначена особа: *πότνια, ταῦθ' αἱ σαὶ σοὶ θέσαν ἐργάτιδες* "володарко, це твої робітниці тобі присвятили";

4) архаїчна ритуальна ***формула*** *μ' ἀνέθηκεν* "мене присвятив" (24 рази) та її пізніші варіанти без особового займенника з дієсловом *ἀνατίθημι* у різних формах: *Ποτάμων ἀνέθηκε* "Потамон присвятив", *Διονύσιος ἄνθετο Νύμφαις* "Діонісій присвятив Німфам";

5) продукування атрибутивних ***композитів*** як характеристик божества-адресата й об'єкта дедикації, особливо в пізніх елліністичних епіграмах: *Γλευκοπόταις Σατύροισι καὶ ἀμπελοφύτορι Βάκχῳ* "Сатирам, які п'ють молоде вино, та садівникові виноградних лоз Вакху", *μουνορυχὰν ὄρυγα* "сапу з одним вістрям", *παιδὶ φιλοστεφάνῳ Σεμέλας* "сину люблячої вінки Семели [Діонісу]", *κερκίδα τὴν φιλοεργὸν* "ткацький верстат, люблячий працю"

Мотив-прототип "**смерть**" вперше зафіксовано у надгробних написах VII ст. до н.е.. У Палатинській антології йому присвячено сьому книгу, що містить 748 епіграм-епітафій.

Інтертекстуальними індикаторами цього мотиву-прототипу є:

1) ***теоніми*** та ***топоніми*** царства смерті: *Ἅιδης* "Аїд" (бог смерті, повелитель підземного царства), *Περσεφόνη* "Персефона" (його дружина), *Κέρβερος* "Кербер/Цербер" (собака-охоронець царства смерті), *Ἀχέρων* "Ахеронт", *Κώκυτος* "Кокіт" (річки підземного царства) тощо;

2) композити та деривати ***словотвірного форманта-репрезентанта мотиву θν/θαν*** із семантикою "смерть": дієслово *θνήσκειν* "помирати, гинути" – 116 разів (*μουνόγαμος θνήσκω* "помираю в одному шлюбі", *ἔθανες φθισικός* "помер, хворий на сухоти"), іменник *θάνατος* "смерть" – 42 рази (*ἀμφοτέρων ἡ χάρις εἰς θάνατος* "в обох втіха і смерть", *Σπάρτᾳ δ' οὐ τὸ θανεῖν, ἀλλὰ φυγεῖν θάνατος* "для Спарти не померти, але втекти, це смерть"), прикметники *ἀθάνατος* "безсмертний" – 22 рази (*Ἀσκληπιός ἐστιν ἰητὴρ σώματος, ὡς ψυχῆς ἀθανάτοιο Πλάτων* "Асклепій є лікарем тіла, як Платон душі безсмертної") та *θνητός* "смертний" – 15 разів (*ὦ Χρόνε, παντοίων θνητοῖς πανεπίσκοπε δαῖμον* "О, часе, демоне, спостерігаючий за всіма смертними");

3) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: мертвий / його могила передає певну інформацію живому, вербалізованому за рахунок номінативних одиниць із семантикою "подорожній, мандрівник, людина" у формі кличного відмінку, і номінатем, які вказують на першу особу (*Ἄκλαυστοι καὶ ἄθαπτοι, ὁδοιπόρε, τῷδ' ἐπὶ τύμβῳ Θεσσαλίας τρισσαὶ κείμεθα μυριάδες* "Неоплакані та непоховані, о подорожній, на цьому кургані лежимо ми, фесалійці – три міріади");

4) архаїчні ритуальні ***формули*** з локативною семантикою: конструкції на зразок "це могила… / могила має… " та дублювання номінатем на позначення місця поховання: ***ὁ τύμβος*** "могильний курган, могила, надгробок" (106 разів) – *τύμβος ὅδ' ἔστ', ὦνθρωπε, Σοφοκλέος* "це, людино, могила Софокла", ***ὁ τάφος*** "поховання, місце поховання, гробниця" (103 рази) – *Ἀντιπάτρου ῥητῆρος ἐγὼ τάφος* "Антипатра-ритора я могила", ***τὸ σῆμα*** "знак, могильний знак, гробниця, могила, могильний камінь" (62 рази) – *Θεμιστοκλέους ἵνα σῆμα κηρύσσει Μάγνης δῆμος ἀποφθιμένου* "могилу проголосив народ Магнезії Фемістокла вбитого", ***τὸ μνῆμα*** "надгробний пам'ятник, гроб, могила" (26 разів): *οὐ σὸν μνῆμα τόδ' ἔστ', Εὐριπίδη, ἀλλὰ σὺ τοῦδε: τῇ σῇ γὰρ δόξῃ μνῆμα τόδ' ἀμπέχεται* "не твоя це могила, але ти тут: твоя слава заповнює твою могилу"; надзвичайно частотна в автентичних надгробних написах формула *ἐνθάδε (κεῖται)* "тут (лежить)" – 5 разів: *Θεσσαλὸς Ἱπποκράτης, Κῷος γένος, ἐνθάδε κεῖται* "Фесалієць Гіппократ, уродженець Коса, тут лежить";

5) ***прецедентні феномени*** з певним семантичним потенціалом: *νῦν δὲ τεθνηκὼς ἶσον Δαρείῳ τῷ μεγάλῳ δύναται* "тепер померлий може бути рівним самому великому Дарію" (апелює до фонових знань реципієнта про велич відомого перського царя, щоб підкреслити несуттєвість земних благ для загробного життя).

Мотив-прототип "**бенкет**" практично не зафіксований у написах, проте має зв'язок із давніми традиціями застілля, які відрізнялися високим ступенем ритуалізації свого проведення (M. Wecowski). Безпосередньо цьому мотиву присвячена частина одинадцятої книги Палатинської антології, а саме вірші 1, 3, 9–12, 14–16, 19–20, 25–35, 38–64 та кілька вочевидь застільних епіграм з п'ятої книги (110, 181, 183, 185). Цей мотив був визначальним у появі більш пізніх еротичних епіграм через наявність у багатьох із них топосу бенкету.

Інтертекстуальними індикаторами цього мотиву-прототипу є:

1) ***теоніми-актуалізатори мотиву*** на позначення бога вина Вакха у різних формах: ***Βάκχος*** – 12 разів: *ἀνέρες, οἵσι μέμηλεν ἀπήμονος ὄργια Βάκχου* "ми, чоловіки, дбаємо про оргії благодатного Вакха", ***Βρόμιος*** (традиційний епітет Вакха; перекладається як "галасливий") – 8 разів: *πιστὸν ἀταρβήτου θάρσος ἔχων Βρομίου* "маючи справжню відвагу безстрашного Бромія", ***Λυαῖος*** ("визволитель [від турбот]" – ще один традиційний епітет Вакха) – 5 разів: *καὶ βότρυας γελῶντας, σὺν τῷ καλῷ Λυαίῳ* "і китиці, що сміються, разом із добрим Ліеєм". Теонім також набуває трансформації у своїй семантиці, позначаючи вино: *μὴ φείσῃ, Διόδωρε: λάβρος δ' εἰς Βάκχον ὀλισθὼν* "не економ, Діодоре: шалений той, хто входить у Вакха";

2) композити та деривати ***словотвірних формантів-репрезентантів мотиву οιν, ποτ, πιν*** із семантикою "пиття вина": *ὃς δ ἐκ' ἀνάγκῃ, ὑβριστὴς οἴνῳ τ' ἐστὶ καὶ οἰνοπότῃ* "коли є примушення, це нахабно і до вина, і до того, хто його п'є"; *ἄχρις ἐπὶ σφαλεροῦ ζωροπότει γόνατος* "пий нерозбавлене, доки не підкосяться коліна";

3) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: залучення номінативних одиниць із семантикою заклику до наливання та пиття вина: *πῖνε, γέρον, καὶ ζῆθι* "пий, старий, та живи";

4) ***прецедентні феномени*** з певним семантичним потенціалом: *οἶνος' καὶ Κένταυρον ἀπώλεσεν* "вино і Кентавра вбило" (апелює до фонових знань реципієнта про те, як плем'я лапіфів винищило кентаврів, напоївши тих вином, та підкреслює згубний вплив вина на здоров'я людини).

Інтертекстуальний мотив-прототип "**кохання**" не пов'язаний з конкретним ритуалом. Його епіграфічними джерелами можуть бути *καλός*-інскрипції, поширені в Аттіці в VI–V ст. до н.е. (Н. Брагінська), а перші власне еротичні епіграми атрибутуються філософу Платону (Н. Чистякова). Свого розквіту цей субжанр набув у добу еллінізму та зберігся у п'ятій (епіграми до гетер) і дванадцятій (епіграми до хлопчиків) книгах Палатинської антології (всього 567 віршів).

Інтертекстуальними індикаторами цього мотиву-прототипу є:

1) ***теоніми*** на позначення богині Афродіти (***Κύπρις*** "Кіприда" (від назви о. Кіпр, де ця богиня з'явилася з морської піни – 89 разів), ***Παφίη*** "Пафія" (від назви м. Пафос, де знаходився один із найбільших храмів Афродіти – 22 рази), ***Κυθέρεια*** "Кіферея" (від назви о. Кіфера, де вона народилася із крові статевого органу

Кроноса – 9 разів). Ці лексеми концептуально пов'язують богиню із землею та дають змогу ототожнити епіграматичну Афродіту з *Ἀφροδίτη Πάνδημος* – "всенародною" богинею плодючості, яка на відміну від "високої" *Ἀφροδίτη Οὐρανία* (небесної), є втіленням фізичного кохання. В епіграмах також спостерігається частотне вживання номінативної одиниці на позначення сина Афродіти: *Ἔρως* "Ерот" (134 рази);

2) композити та деривати ***словотвірних формантів-репрезентантів мотиву*** ***φιλ, ερ*** із семантикою "кохання": ***φιλ*** – зустрічається 175 разів як у дериватах (*φιλεῖν* "любити", *φιλία* "любов", *φίλημα* "поцілунок", *φιλητής* "коханець", *φίλος* "любий", імена коханих: *Φιλαινίς*, *Ζηνοφίλα*, *Φιλομηλείη* та ін.), так і в композитах: *φιλόσπουδος* "старанний(а)", *φιλέραστος* "той(а), що любить закохуватися"; ***ερ*** – зустрічається 66 разів як у дериватах (*ἐραστής* "палко закоханий", *ἔρως* "кохання"), так і в композитах (*φίλερως* "той(та), що любить закохуватися", *ἐρατόχροος* "із прекрасним кольором обличчя");

3) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: звертання до атрибутів кохання – *ὦ φιλεράστρια κοίτη* "о, дороге для закоханих ліжко", *φιλοπάννυχε… Σελήνη* "о, любляча нічне безсоння… Селена (місяць)" або коханих: *τῷ μήλῳ βάλλω σε: σὺ δ' εἰ μὲν ἑκοῦσα φιλεῖς με* "Яблуко кидаю тобі: якщо добровільно полюбиш мене…");

4) ***ад'єктивні композити*** для характеристики коханих, кохання та його атрибутів: *τῆς δὲ Ῥοδοκλείης… ὑγρομέτωπος* "Родоклея… з м'яким чолом", *φιλάγρυπνος… πόθος* "невсипуще кохання", *καὶ ὑαλόεσσα παρειή* "і прозора, наче скло, щічка", *ὁ παῖς γλυκύδακρυς, ἀείλαλος φαρετροφόρος* "дитя, що викликає солодкі сльози, завжди балакуче, носить сагайдак" (про Ерота); *ζηλοτύπους ὀδύνας* "болі від мук ревності";

4) ***концептуальні або авторські метафори***: *πῦρ δὲ φέρειν Κύπριδος οὐ δύναμαι* "вогонь Кіприди знести не можу", *τὰ δ' ὄμματα, Τιμάριον, πῦρ* "очі [твої], Тімаріон, полум'я" (концептуальна метафора "кохання – вогонь");

5) ***прецедентні феномени*** з певним семантичним потенціалом: *ὁ Ζεὺς τὴν Δανάην χρυσοῦ, κἀγὼ δέ σε χρυσοῦ: πλείονα γὰρ δοῦναι τοῦ Διὸς οὐ δύναμαι* "Зевс [взяв] Данаю золотом, і я тебе золотом: дати більше за Зевса не можу" (апелює до фонових знань реципієнта про міф щодо звабления Данаї Зевсом у вигляді золотого дощу).

Наявність спільних ознак у всіх чотирьох мотивах (теоніми, комунікативна ситуація, деривати та композити словотвірного форманта-репрезентанта мотиву) та наявність архаїчних формул у найдавніших мотивах ("присвята", "смерть") свідчать про приналежність цих інтертекстів до ядерної зони поетичного тексту " епіграма" (табл. 1), а їх **джерелом** є усна частина проведення ритуалів, суть якої фіксували первинні епіграми-написи.

Джерелами запозичення прецедентних феноменів у текстах епіграм є грецька міфологія, література, історія, культура без істотного переважання одних джерел над іншими. Продуктивність композитного словотворення у еллінській епіграмі зумовлена синтетичним характером давньогрецької мови та визначальним концептуалізаційним статусом композитів у грецькій літературі вже в архаїчний період писемності, зокрема в поемах Гомера (*πολύμητις* "хитромудрий", *ὠκύπους* "прудконогий" тощо).

Таблиця 1

Реконструкція інтертекстуальних мотивів-прототипів давньогрецької епіграми

	Присвята	**Смерть**	**Бенкет**	**Кохання**
Архітекстуальні елементи (субжанрова рамка)	**Теоніми**			
	Комунікативна ситуація			
	Словотвірний формант-репрезентант мотиву (композити, деривати)			
	Архаїчні формули		–	
Позажанрові елементи (індивідуальні маркери)	**Прецедентні феномени**			
	Композити на позначення божеств і їхніх атрибутів, об'єкта присвяти	–	–	Ад'єктивні композити для характеристики коханих, кохання та його атрибутів
	–	–	–	Концептуальні та авторські метафори

У **четвертому** розділі **"Когнітивно-ономасіологічна реконструкція інтертекстуальності в латинській епіграмі"** реконструйовано внутрішню та зовнішню форму маніфестації інтертекстуальних мотивів-прототипів "присвята", "смерть", "бенкет", "кохання" у латинській епіграмі та виявлено джерела цих інтертекстів.

Інтертекстуальний мотив-прототип "**присвята**" зберігає тісний зв'язок із ритуалом. Вотивними епіграмами можна назвати такі вірші Марціала: 3.29, 4.45, 6.47, 9.16, 9.17, 9.42, 9.63. Незначна кількість подібних епіграм свідчить про відмирання мотиву "присвята" в латинській епіграмі.

Інтертекстуальними індикаторами цього мотиву-прототипу є:

1) ***теоніми-актуалізатори*** на позначення божеств, пов'язаних із певним різновидом ритуалу дедикації, що вживаються у давальному та кличному відмінках: *Saturne, tibi* "Сатурне, тобі", *Nympha… tibi* "Німфо… тобі", *Apollo… tibi… Phoebe* "Аполлоне… тобі… Фебе";

2) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: адресат – божество, адресант або сам автор: *excipe sollicĭtos placĭde, mea dona, libellos* "прийми мої дарунки, сором'язливі книжечки", або невизначена особа: *hos tibi laudātos domĭno, rata vota, capillos ille tuus Latia misit ab urbe puer* "це волосся, похвалене господарем, надіслав за обітницею цей хлопець з міста латинського";

3) архаїчні ритуальні ***формули*** з агентивною семантикою: *Has... dedĭcat catēnas* "ці… присвятив ланцюги"; *Pergameo posuit dona sacrāta deo* "Пергамському богу присвятив священні дари";

4) ***прецедентні феномени*** з певним семантичним потенціалом: *Felix quae tali censĕtur munĕre tellus! // nec Ganymedeas mallet habēre comas* "Нехай буде ощасливлена земля таким дарунком! // не захотіла вона б більше волосся Ганімеда" (підкреслення краси хлопчика-дедикатора шляхом порівняння його з улюбленцем Зевса Ганімедом).

Мотив-прототип "**смерть**" представлений у Марціала п'ятдесятьма епітафіями.

Інтертекстуальними індикаторами цього мотиву-прототипу є:

1) ***теоніми*** та ***топоніми***, пов'язані з царством смерті, як латинського, так і грецького походження: *Parcae* "Парки" (латинська назва Мойр), *Lachēsis* "Лахесіс" (грецький онім – одна з Парок), *Dis* "Діт" (одна з латинських назв Аїда), *Proserpina* "Прозерпіна" (латинський варіант теоніма *Персефона*);

2) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: мертвий / його могила передає певну інформацію живому, вербалізованому за рахунок номінативних одиниць у формі кличного відмінку: *Marmŏra parva quidem, sed non cessūra, viator* "хоч і мала моя могила, але її не можна пройти, подорожній";

3) архаїчні ритуальні ***формули*** з локативною семантикою: *Hic iacet ille senex* "тут лежить той старий", *sit tibi terra levis* "нехай земля тобі буде легкою";

4) ***трансформація семантики та структури*** елементів архітекстуальної рамки: *Hanc tibi, Fronto pater, genetrix Flaccilla, puellam oscŭla commendo deliciasque meas* "цю дівчинку тобі, Фронтоне, батьку, мати Флакцилла, доручаю, мою ніжність і втіху" (оновлення комунікативної ситуації: адресант – живий, адресати – мертві); *Sit tibi terra levis mollique tegāris harēna, ne tua non possint eruĕre ossa canes* "Нехай земля тобі буде легкою та ніжним пісок, щоб собаки могли викопати твої кістки" (зміна позитивної маркованості відомої надгробної формули на протилежну);

4) ***обсценні номінатеми***: *Una pudicitiae mentŭla nota meae* "Один [фалос] знала моя скромність" (наявність номінатеми *mentŭla* в останньому рядку епітафії заміжній жінці нівелює урочистий характер вірша, додаючи елемент сарказму).

Інтертекстуальний мотив-прототип "**бенкет**" є домінантним лише у віршах 1.71, 5.64, 9.77, 9.93, 10.48, 11.6, 11.36, 11.52 збірок Марціала, однак представлений, як і у грецькій епіграмі, у вигляді топосу в багатьох інших мотивах.

Інтертекстуальними індикаторами цього мотиву-прототипу є:

1) специфічна субжанрова ***комунікативна ситуація***: номінативні одиниці із семантикою заклику до приготування, наливання та споживання вина / їжі: *Sextantes, Calliste, duos infunde Falerni* "Дві шостих, Каллісте, налий Фалерну"; *misce, Dindyme, sed frequentiōres* "змішуй, Діндиме, та частіше";

2) залучення ***номінатем переважно грецького походження*** на позначення учасників / прислужників і атрибутів бенкету: *Laeuia sex cyathis, septem Iustīna bibātur, quinque Lycas, Lyde quattuor, Ida tribus* "Шість кіафів за Левію, сім нехай вип'ється за Юстину, п'ять за Лікаду, за Ліду – чотири, за Іду – три"; *Hypne, quid expectas, piger*? "Гіпне, чого чекаєш, лінивий?";

3) вживання ***номінативної одиниці Falernum*** "фалернське вино" на позначення будь-якого вина: *Omnis ab infūso numerētur amīca Falerno* "Нехай кожна подруга порахується налитим Фалерном";

4) ***прецедентні феномени*** з певним семантичним потенціалом (переважно сексуального характеру): *Da mihi basia, quales Pythagōras dabat Nerōni* "дай мені поцілунки, які Піфагор давав Нерону" (звертання до виночерпія) – апелюють до фонових знань реципієнта з римської історії (імператор Нерон одружився зі своїм рабом Піфагором) та грецької еротичної епіграми до хлопчиків.

Інтертекстуальний мотив-прототип "**кохання**" є найчастотнішим у Марціала та зазнає найбільших трансформацій у своїй семантиці – переважна більшість еротичних епіграм є негативно маркованими та зображають кохання лише у його фізичних проявах.

Інтертекстуальні індикатори мотиву:

1) релікти ***комунікативної ситуації***: *Haec erit hoc quod tu*: *tu non potes esse quod haec est. // Tempŏra quid faciunt! Hanc uolo, te uolui.* "Вона буде такою, як є ти: ти не можеш бути, такою, як вона. // Що робить час! Її хочу, тебе хотів";

2) ***обсценна лексика*** (номінатеми з сексуальною семантикою) – віддієслівні іменники з агентивним компонентом: *fellātor, futūtor, meretrix, pedicātor* та ін.; іменники на позначення статевих органів: *cunnum, mentūla, natis* та ін.; іменники грецького походження з агентивним значенням: *cinaedus, moecha, pedĭco, tribas* та ін.; дієслова на позначення різних видів сексуальної активності: *fellāre, futuĕre, irrumāre, lingĕre, masturbāri, moechorāri, pedicāre, pungĕre* та ін. – *hi libelli, tamquam coniugĭbus suis marīti, non possunt sine mentūla placēre* "ці книжечки, так само, як і чоловіки своїм дружинам не можуть подобатися без [фалосу]"; для Марціала характерне завершення тексту за допомогою обсценних номінатем, які, з одного боку, розкривають семантику вірша, а з іншого – надають йому несподівану кінцівку (стилістичний прийом *пуант*): *Cur non basio te, Philaeni? calua es. // Cur non basio te, Philaeni? rufa es. // Cur non basio te, Philaeni? lusca es. // Haec qui basiat, o Philaeni, fellat.* "Чому не цілую тебе, Філено? Ти лиса. // Чому не цілую тебе, Філено? Ти руда. // Чому не цілую тебе, Філено? Ти одноока. // Таку хто цілує, о Філено, смокче".

3) постійне ***дублювання номінативних одиниць***, що входять в асоціативну сферу мотиву "кохання" (із сексуальною семантикою): *Volt, non uolt dare Galla mihi; nec dicĕre possum, // quod uolt et non uolt, quid sibi Galla uelit* "Хоче, не хоче давати Галла мені; не можу сказати, // Що хоче і не хоче, що для себе хотіла б Галла"; *Das numquam, semper promittis, Galla, roganti: // si semper fallis, iam rogo, Galla, nega.* "Ніколи не даєш, хоча завжди обіцяєш, Галло, тому, хто просить: // якщо завжди брешеш, тоді прошу, Галло, відмов";

4) ***прецедентні феномени*** з певним семантичним потенціалом: *Uxōrem habendam non putat Quirinālis, // cum velit habēre filios, et invēnit // quo possit istud more: futuit ancillas // domumque et agros implet equitībus vernis. // Pater familiae verus est Quirinālis* "Квіринал не думає мати дружину, // хоча бажає мати синів, і знайшов // яким способом це зробити: розбещує служниць // будинок і землі наповнює вершниками-рабами. // Справжнім батьком родини є Квіринал" (ім'я персонажа походить від назви пагорба *Quirinālis*, одного з тих, на яких стоїть Рим і де був похований його засновник Ромул-Квірин; лексема *equĭtes* "вершники" (верства римського населення) сполучається із *vernae* "раби, народжені вдома", завдяки чому утворюється неоднозначна номінатема, складена з опозитивних компонентів, кожен з яких має специфічно римську семантику; лексема *pater familiae* "батько родини" позначає голову римського сімейства) – за рахунок використання цих номінатем у нетиповому для них контексті створюється прийом гострого сарказму на розпусність тогочасних римлян);

5) ***семантична неузгодженість***: обсценні номінатеми + прецедентні феномени: *Pedicāre negas: dabat hoc Cornelia Graccho, // Julia Pompeīo, Porcia, Brute, tibi* "Забороняєш [розбещувати хлопців]: давала це ж саме Корнелія Гракху, // Юлія Помпею, Порція, Бруте, тобі" (номінатема *pedicāre* поєднується з іменами героїв доби Римської республіки, що надає твору сатиричного забарвлення);

6) ***ритміко-звукові засоби*** (алітерація, асонанс), ***повтори*** (анафора, епіфора): *Quaero diu totam, Safroni Rufe, per urbem, // si qua puella neget: nulla puella negat.// Tamquam fas non sit, tamquam sit turpe negāre, // tamquam non liceat, nulla puella negat.// Casta igĭtur nulla est? Sunt castae mille. Quid ergo // casta facit? Non dat, non tamen illa negat; Hanc volo quae facilis, quae palliolata vagātur, // hanc volo quae puĕro iam dedit ante meo, // hanc volo quam redimit totam denarius alter, // hanc volo quae parĭter sufficit una tribus.*

7) ***трансформація семантики та структури*** елементів архітекстуальної рамки: вживання імен з грецьким формантом-репрезентантом мотиву "кохання" *φιλ* (*Philaenis, Phileros, Philomusus, Philomelus, Philo, Menophilus*) у негативному контексті – *Qua factus ratiōne sit requīris, // Qui numquam futuit, pater Philinus*? "Питаєш, яким чином так вийшло, // що, ні з ким не [спавши], став батьком Філін?"

Отже, латинська епіграма зберегла не всі складники архітекстуальної рамки, виявлені у давньогрецькій епіграмі (табл. 2). Тільки релікти комунікативної ситуації наявні в усіх чотирьох мотивах-прототипах, теоніми й архаїчні формули мають місце у мотивах "присвята", "смерть", а словотвірні форманти-репрезентанти мотиву та композитне словотворення для латинської епіграми взагалі нехарактерні. Визначальний концептуалізаційний статус, особливо в еротичних епіграмах, отримують обсценні номінатеми, а потрактування мотивів часто набуває сексуального забарвлення. Спостерігається відірваність епіграми від ритуалу, її десакралізація (крім мотиву "присвята", який лишається стабільним у своїх структурно-семантичних рамках і зберігає зв'язок із ритуалом, а також частково мотиву "смерть", який попри наявність негативно маркованих епіграм також зберігає давні архітекстуальні індикатори свого поетичного простору).

Джерелами такої інтертекстуальної концептуалізації є римські культурні традиції (народні свята Сатурналії, Флоралії та ін., народний театр, висміювання полководців під час тріумфу тощо) та творчість римських письменників (Катулла, авторів *Carmina Priapea*, Марса, Педона, Гетулліка, Августа та ін.), що експліцитно вербалізуються в текстах: *Versus hos tamen esse tu memento // Saturnalicios, Apollinaris: // mores non habet hic meos libellus* "Пам'ятай, Аполлінаре, що це сатурналійські вірші: моїх звичаїв не містить ця книжечка", а також традиції грецької еротичної епіграми до хлопчиків, що виявляються в епіграмах імпліцитно (додаткові мотиви сексуального характеру – наприклад, аломотив "пристрасть до виночерпія" у застільних епіграмах).

Таблиця 2

Реконструкція інтертекстуальних мотивів-прототипів латинської епіграми

<table>
<tr><th></th><th>Присвята</th><th>Смерть</th><th>Бенкет</th><th>Кохання</th></tr>
<tr><td rowspan="3">Архітекстуальні елементи (субжанрова рамка)</td><td colspan="4">Комунікативна ситуація</td></tr>
<tr><td colspan="2">Теоніми</td><td colspan="2">–</td></tr>
<tr><td colspan="2">Архаїчні формули</td><td colspan="2">–</td></tr>
<tr><td rowspan="5">Позажанрові елементи (індивідуальні маркери)</td><td colspan="4">Прецедентні феномени</td></tr>
<tr><td>–</td><td colspan="3">Обсценні номінатеми</td></tr>
<tr><td>–</td><td>–</td><td>Оніми та номінатеми на позначення атрибутів бенкету грецького походження</td><td>Номінативні одиниці, характерні для семантичного поля "кохання" із сексуальною семантикою</td></tr>
<tr><td>–</td><td>–</td><td>Стала номінативна одиниця на позначення вина</td><td>Семантична неузгодженість (обсценні номінативні одиниці + прецедентні імена позитивного маркування)</td></tr>
<tr><td>–</td><td>–</td><td>–</td><td>Ритміко-звукові засоби (алітерація, асонанс). Повтори (анафора, епіфора)</td></tr>
<tr><td>–</td><td>–</td><td>–</td><td>Трансформація семантики та структури елементів архітекстуальної рамки</td></tr>
</table>

На підставі проведеного дослідження зроблено такі **висновки**:

Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження грунтується на таких положеннях: 1) інтертекстуальність – онтологічна властивість кожного тексту, насамперед художнього, перебувати в діалозі з усіма іншими текстами; 2) інтертекстуальність античної епіграми має подвійну природу та може бути реконструйована на основі виявлення джерел інтертекстів (когнітивна реконструкція) і декодування їх мовних сигналів у вигляді номінативних одиниць і структур (ономасіологічна реконструкція).

Розроблена авторська методика виявилася ефективною для здійснення процедури когнітивно-ономасіологічної реконструкції інтертекстуальності давньогрецької та латинської епіграм.

Палатинська антологія і книги Марціала є своєрідними макроструктурами, кожний складник яких (будь-яка епіграма) перебуває, в першу чергу, в синтагматичних інтертекстуальних відношеннях з усіма іншими складниками системи (в чому виявляється архітекстуальність епіграм), а також меншою мірою з інтертекстами поза нею.

Основним джерелом архітекстуальності, спільним і для давньогрецьких, і для латинських епіграм, є усна частина ритуалів, яка письмово фіксувалася у вигляді епіграм-інскрипцій. Спільним для давньогрецької і латинської епіграми є залучення елементів позажанрової інтертекстуальності без помітного переважання певної сфери їх походження над іншою (міфологія, література, культура, філософія, історія), а відмінною є національна маркованість джерел інтертекстів – у давньогрецькій епіграмі ними є здебільшого артефакти еллінської культури, у латинській – як еллінської, так і римської.

Виявлено, що архітекстуальне ядро жанру в досліджуваних мотивах реконструюється на основі таких складових: теоніми як основні актуалізатори мотиву, специфічна комунікативна ситуація і архаїчні формули, характерні для певного мотиву. Генетично близькі до ритуалів мотиви-прототипи "присвята", "смерть" протягом свого розвитку зберігали всі відносно стабільні конститутивні ознаки поетичного простору античних епіграм (теоніми, комунікативна ситуація, архаїчні формули) і в давньогрецьких, і в латинських зразках жанру. Віддалені від ритуалів мотиви-прототипи "бенкет", "кохання" у давньогрецькій епіграмі містять усі складові архітекстуального ядра, а в латинській епіграмі зберігають лише релікти комунікативної ситуації.

Спільною для всіх реконструйованих мотивів-прототипів і в давньогрецькій, і в латинській епіграмі є наявність формальних ознак діалогу, крім того, у вотивних і надгробних епіграмах як найдавніших зразках жанру реконструюються специфічні комунікативні ситуації, що наштовхує на думку про архаїчні епіграми-написи як про письмову фіксацію певних ритуальних діалогів.

Спільним засобом актуалізації певного мотиву і для еллінської, і для римської епіграми є дублювання номінатем, які входять до семантичної сфери певного мотиву, а також варіювання й оновлення мотивів за рахунок залучення позажанрових інтертекстуальних елементів – прецедентних феноменів із певним семантичним потенціалом.

Специфічною рисою давньогрецької епіграми є її схильність до продукування композитних номінативних структур (особливо на базі словотвірних формантів-репрезентантів основного мотиву-прототипу), що вводить її до макроконтексту грецької літературної традиції, оскільки такий спосіб концептуалізації тексту був характерним уже для поем Гомера. Відмінною рисою латинської епіграми є набуття у ній визначального концептуалізаційного статусу обсценними номінатемами, що пояснюється впливом римських культурних і літературних традицій.

Перспективний напрям подальших досліджень полягає у комплексному вивченні когнітивних механізмів інтертекстуальності на основі реконструкції інших інтертекстуальних мотивів античних епіграм із залученням епіграфічного матеріалу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чемелюх М. А. Епіграма Марціала 33.I в контексті сучасної європейської культури / М. А. Чемелюх // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. О. С. Снитко]. — К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2007. — Вип. 23, ч. 3. — С.170—175.

2. Чемелюх М. А. Становлення жанру епіграми від витоків до класичного періоду грецької літератури // Літературознавчі студії : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. Г. Ф. Семенюк]. — К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. — Вип. 31. — С. 413—417.

3. Чемелюх М. А. Мотиваційна сфера "смерті" в давньогрецькій і латинській епіграмах / М. А. Чемелюх // Філологічні трактати : [наук. журн.] / [гол. ред. О. Г. Ткаченко]. — Суми : СумДУ, 2013. — Т. 5, № 4. — С. 107—115.

4. Чемелюх М. А. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція концептосфери "кохання" в античній епіграмі / М. А. Чемелюх // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Сер.: "Філологія, педагогіка, психологія" / [гол. ред. З. О. Валюх]. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. — С. 140—148.

5. Чемелюх М. А. Концептуалізуюча функція інтертекстуальності в античній епіграмі: когнітивно-ономасіологічний аспект / М. А. Чемелюх // Філологічні трактати : [наук. журн.] / [гол. ред. О. Г. Ткаченко]. — Суми : СумДУ, 2014. — Т. 6, № 2. — С. 57—63.

6. Чемелюх М. А. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція мотиву-прототипу "бенкет" в античній епіграмі / М. А. Чемелюх // Studia methodologica : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. Р. Т. Гром'як]. — Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. — № 39. — С. 56—63.

7. Чемелюх М. А. Интертекстуальная организация античной эпиграммы / М. А. Чемелюх // Молодой ученый. — М. : Молодой ученый, 2014. — Вып. 19. — С. 687—690. — ISSN 2072-0297.

8. Чемелюх М. А. Епіграма Марціала як індикатор занепаду моральних цінностей в Давньому Римі I ст. н.е. / М. А. Чемелюх // Традиція і культура. Минуле, теперішнє та майбутнє: когерентність в історії : матеріали міжнар. наук. конф., (Київ, 12–13 груд. 2008 р.). — К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. — Ч. 2. — С. 33—34.

9. Чемелюх М. А. Лінгвостилістичні засоби творення образу жінки у грецькій еротичній епіграмі / М. А. Чемелюх // Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, Київський національний лінгвістичний університет, 03–05 квіт. 2013 р.). — К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. — С. 408—410.

10. Чемелюх М. А. Когнітивно-ономасіологічні особливості мотивації теонімів у давньогрецькій і латинській епіграмі / М. А. Чемелюх // Україна і світ : діалог мов та культур : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, Київський національний лінгвістичний університет, 19–21 берез. 2014 р.). — К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. — С. 480—482.

АНОТАЦІЯ

Чемелюх М.А. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція інтертекстуальності у давньогрецькій і латинській епіграмі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2015.

У дисертаційній роботі запропоновано новий підхід до вивчення когнітивно-ономасіологічного аналізу інтертекстуальності; розроблено методику когнітивно-ономасіологічної реконструкції інтертекстуальних мотивів давньогрецьких і латинських епіграм; схарактеризовано особливості інтертекстуальної структури античних літературних епіграм на матеріалі текстів Палатинської антології та збірок Марка Валерія Марціала; визначено спільні та відмінні джерела інтертекстуальності давньогрецьких і латинських епіграм; реконструйовано зовнішню та внутрішню форми мовних знаків-актуалізаторів інтертекстуальних мотивів-прототипів жанру античної епіграми; виявлено джерела інтертекстуальної концептуалізації поетичного простору давньогрецьких і латинських епіграм.

Ключові слова: інтертекстуальність, когнітивно-ономасіологічна реконструкція, антична епіграма, мотив-прототип, джерела інтертекстуальності, концептуалізація.

АННОТАЦИЯ

Чемелюх М.А. Когнитивно-ономасиологическая реконструкция интертекстуальности в древнегреческой и латинской эпиграмме. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2015.

В диссертационной работе предложен новый подход к процедуре когнитивно-ономасиологической реконструкции интертекстуальности на материале древнегреческих (Палатинская антология) и латинских эпиграмм (сборники Марка Валерия Марциала).

Интертекстуальность античной эпиграммы имеет двойную природу и может быть реконструирована на основе выявления источников интертекстов (когнитивная реконструкция) и декодирования их языковых сигналов (ономасиологическая реконструкция).

В ходе исследования были выявлены общие для греческих и латинских эпиграмм архетипно-прототипные мотивы ("посвящение", "смерть", "пир", "любовь"), определившие эволюцию жанра. Они реконструируются на основе общей архитекстуальной рамки: теонимов-актуализаторов, реликтов коммуникативной ситуации, композитов и дериватов словообразовательного форманта-репрезентанта мотива, а для древних вотивных и надгробных эпиграмм дополнительными идентификаторами являются архаические субжанровые формулы. Генетически близкие к ритуалам мотивы-прототипы "посвящение" и "смерть" оказываются наиболее устойчивыми в архитекстуальний парадигме жанра, сохраняя относительно стабильные конституирующие признаки поэтического текста "эпиграмма" (коммуникативная ситуация, теонимы-актуализаторы, архаичные формулы) и в древнегреческой, и в латинской эпиграмме. Оторванные от ритуалов мотивы-прототипы "пир" и "любовь" только в древнегреческой эпиграмме содержат все составляющие архитекстуальной рамки, а в латинской эпиграмме сохраняют лишь реликты коммуникативной ситуации.

Генетическая связь литературной эпиграммы с древними инскрипциями обуславливает происхождение общих архитекстуальных включений в текстах античных эпиграмм из устной части ритуалов, фиксировавшейся в архаических эпиграммах-надписях. Все мотивы-прототипы и в древнегреческой, и в латинской эпиграмме варьируются и обновляются за счет привлечения внежанровых интертекстуальных включений – прецедентных феноменов с определенным семантическим потенциалом, которые происходят из разных источников (мифологических, литературных, исторических, культурных и т.д.).

Специфической чертой древнегреческой эпиграммы является ее склонность к продуцированию композитных номинативных структур (особенно на базе словообразовательных формантов-репрезентантов основного мотива текста). Источником такого способа интертекстуальной концептуализации является греческая литературная традиция, поскольку определяющий статус композитных номинатем в когнитивной карте текста был характерен уже для поэм Гомера. Специфической чертой латинской эпиграммы является приобретение в ней концептуализирующего характера обсценными номинатемами, что объясняется влиянием римских культурных (Сатурналии, народные театры, культ Приапа и т. д.) и литературных (творчество Катулла, Марса, Педона, Гетуллика и т. д.) традиций.

Перспективное направление дальнейших исследований заключается в последующем изучении когнитивных механизмов интертекстуальности на основе реконструкции других интертекстуальных мотивов античных эпиграмм с привлечением эпиграфического материала.

Ключевые слова: интертекстуальность, когнитивно-ономасиологическая реконструкция, античная эпиграмма, мотив-прототип, источники интертекстуальности, концептуализация.

RESUME

Chemeliukh M.A. Cognitive and Onomasiological Reconstruction of Intertextuality in Greek and Latin Epigram. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2015.

The thesis deals with a new approach to the study of cognitive and onomasiological analysis of intertextuality; the methods for the cognitive and onomasiological reconstruction of the intertextual motives in ancient Greek and Latin epigrams were developed; the features of the intertextual structure of the ancient literary epigrams based on the Palatine Anthology texts and Mark Valery Martial collections were characterized; common and different sources of the intertextuality of Greek and Latin epigrams were determined; there were reconstructed the external and internal forms of signs-actualizators of the intertextual motives and prototypes in ancient epigrams; the sources of the intertextual conceptualization of poetic space of Greek and Latin epigrams were found out.

Keywords: intertextuality, cognitive and onomasiological reconstruction, ancient epigram, motive-prototype, sources of intertextuality, conceptualization.

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100300240

Підписано до друку 26.01.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 12.

«Видавництво "Науковий світ"»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua